

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 81'373.612.2:316.324.8:1

МЕТАФОРА ЯК БАЗОВИЙ СПОСІБ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ© **І. М. Кобзар**

Інформація в сучасному суспільстві є особливою категорією буття, яка генерує сучасні структури та соціально-політичні механізми, пов'язані з розвитком інформаційних технологій. Оскільки проблеми інформаційного суспільства викликають особливий інтерес в суспільній свідомості, здійснено спробу аналізу моделювання наукової інформації шляхом представлення основних типів наукових метафор через процес активізації їх у соціальній комунікації.

Ключові слова: метафора, інформація, національно-культурні особливості мови, соціальний дискурс, інформаційні потоки сучасного суспільства.

Information in today's society is a special category of being, which generates current structure and socio-political mechanisms associated with the development of information technology. As the problems of the information society are of particular interest in the public mind, an attempt to analyze the simulation of scientific information by representing the major types of scientific metaphors through the process of activating their social communication.

Keywords: metaphor, information, national and cultural peculiarities of speech, social discourse, information flows of modern society.

1. Вступ

Сьогодні інформація є головним чинником і товаром інформаційного суспільства, значення та роль якої важко переоцінити. Зважаючи на значущість інформації в сучасному суспільстві, вона розглядається як особлива категорія буття й виступає теоретико-філософськими та світоглядними засадами свідомості сучасної духовно багатой і інтелектуально розвиненої людини. Інформаційний простір постає як сфера відносин між людьми та спільнотами з приводу інформації. Мовне відображення життєвих реалій є необхідністю, адже мова – це не лише засіб спілкування, а й джерело інформації, яка накопичувалась століттями представниками різних культур, традицій та соціальних умов. Мова науки інформаційного суспільства – це не лише засіб для вираження ідеї чи доведення теорії, а інструмент дослідження, який є результатом еволюції людини, що формує та скеровує процес придбання знань.

2. Постановка проблеми

Роль мови в науці є найбільш помітною, коли йдеться про метафору, оскільки вона перетворює й видозмінює реальний та віртуальний світ завдяки національно-культурним особливостям мови. Метафора не лише відображає наше мислення, а й формує його, надає можливість побачити один предмет чи ідею у світлі іншого, що дозволяє застосувати придбані знання та досвід для засвоєння нових. Враховуючи це, можемо говорити про метафору як поліфункціональний феномен та

базовий спосіб представлення інформації. Таким чином, дослідження місця та ролі метафори в інформаційному суспільстві є актуальним. Коло проблемних завдань полягає у з'ясуванні причин процесу активізації метафор у соціальній комунікації та визначенні пріоритетності її позицій у представленні різномірної інформації. Це сприятиме визначенню впливу метафори на суспільні перетворення в інформаційному суспільстві як базового елемента формування інформації.

3. Літературний огляд

Метафора в роботах дослідників, які займалися вивченням мови як загального когнітивного механізму, що відіграє суттєву роль у репрезентації та трансформації інформації, розглядається як фундаментальна когнітивна операція, яка забезпечує перенесення образних схем з однієї концептуальної сфери до іншої. Наше дослідження ґрунтується на когнітивній теорії метафори, яка вивчає її роль в пізнанні та відображенні навколишньої дійсності. Вагомий внесок у розвиток цієї теорії було зроблено такими вченими, як: М. Джонсон, Дж. Лакофф, О. С. Кубрякова, О. О. Потєбня, В. В. Сомов, В. М. Тєлія, Ч. Філлмор та інші. До аналізу метафори в інформаційному середовищі зверталися зарубіжні та вітчизняні дослідники: А. П. Чудінов [1], Н. Д. Арутюнова [2], А. В. Соколов [3], Ф. Р. Анкерсміт [4], З. І. Резанова [6], . Г. Соценко

[7], Е. МакКормак [8], І. Л. М. Тираспольський, І. С. Шемет [9], Т.В. Чернігівська [10] та ін.

4. Метафоричність представлення інформації

Враховуючи те, що метафора є поліфункціональним об'єктом, розгляд її буде здійснено в межах соціального дискурсу, де інформаційний простір розглядається як сфера відносин між людьми та спільнотами з приводу інформації. Зважаючи на те, що «всяка метафора «живе» не сама по собі, а в певному контексті, тексті, дискурсі, метафора може бути правильно зрозумілою адресатом лише тоді, коли він урахує принаймні контекст, у якому вона реалізується» [1].

Саме це зумовило погляд на метафору не лише як на засіб прикрашання, засіб характеристичної оцінки, але і як на механізм гносеологічний, що дозволяє сприймати нове знання за допомогою аналогії на підставі вже існуючого досвіду. Ключові базові метафори здатні задавати цілісні парадигми осмислення й представлення нового знання. Як вказує Н. Д. Арутюнова, «...добре відомі метафори дають ключ до розуміння природи мови та її одиниць: біологічна концепція мови робила природним її уподібнення живому організму, який народжується й помирає» [2].

Інформація є засобом вираження змісту, однак, слід звернутися до питання, що виступає цим засобом. Виходячи з міркування, що будь-яке повідомлення має два рівні змісту – буквальний та метафоричний, різниця між якими полягає в тому, що буквальний зміст спостерігається в рядках, а метафоричний – між рядками, вважаємо за необхідне звернутися до розуміння самого поняття «інформація» з метафоричної точки зору. Російський учений А.В Соколов [3] вказує, що сама інформація є метафорою, яка виражає зміст комунікабельних знаків. Такого висновку він дійшов на підставі аналізу слова «інформація», яке для слов'янських мов є неологізмом, оскільки у словниках воно почало з'являтися лише в 50-х рр. ХХ ст. як поняття журналістики – відомості про новини. В англійській мові слово трактується як новини, передані відомості, будь-яке знання, отримане через комунікаційний канал, тобто, у своєму вихідному, а не переносному (метафоричному) значенні, незалежно від форми повідомлення – вербальної, невербальної, письмової, кодової тощо.

Голландський філософ Ф. Р. Анкерсміт зазначав, що «метафора досить ефективна в організації знань способами, які можуть обслуговувати наші соціальні й політичні цілі... Можливо, що метафора взагалі найбільш потужний лінгвістичний інструмент, який ми маємо у своєму розпорядженні для перетворення дійсності у світ, здатний адаптуватись до цілей і завдань людини. Метафора «антропоморфує» соціальну, а іноді навіть фізичну реальність і, здійснюючи це, дозволяє нам в істинному розумінні слів пристосуватись до навколишньої дійсності та стати для неї своїми» [4].

В. Овсянникова [5] вказує, що універсальні риси антропоморфних метафор виявляються в двох напрямках – людина переосмислюється як біологічна істота та як соціальний суб'єкт. Специфіка полягає в різних ознаках, властивостях, характеристиках, що лежать в основі метафоричного перенесення.

З. І. Резанова [6] виділяє концептуальні метафоричні моделі «Світ – це Людина» та «Людина – це Світ», де людина проектує на предмети зовнішнього світу свої динамічні прояви, фізичну й інтелектуальну активність, системи соціальних зв'язків, відносин та почуттів.

І. Г. Сощенко найбільш адекватною метафорою визнає метафору фланера – людину міського натовпу, яка протестує проти розподілу праці, що вбиває у ній особистість, перетворюючи на фахівця. У фланера немає власної біографії, тобто, у нього їх багато, як і місць, які він відвідав. Таким чином, ця метафора допомагає подолати труднощі при осмисленні соціальних процесів в умовах електронної культури. Дещо іншим є образ людини сучасності – бродяги, людини без певного місця проживання. Популярною є метафора туриста – соціальної істоти, яка також з'явилась у контексті концепцій індустріальної епохи. Вона займає більш високе місце в сучасному суспільстві, постійно перебуває в пошуку пригод та нових вражень. Незважаючи на те, що значну частину часу вона працює, її душа постійно знаходиться в полоні мрій. Головною метою людини в образі туриста є прогрес, еволюційний або революційний рух до загального добробуту. Він іде точно заданим маршрутом, відмічаючись у певних точках: дитинство, юність, зрілість, старість [7].

Інтенсивне впровадження нових інформаційних технологій викликає широке використання метафор, що, насамперед, зумовлюється антропоморфною здатністю комп'ютерів створювати, моделювати та реалізовувати функції, притаманні людині. Внаслідок встановлення аналогій між інтелектуальною, когнітивною діяльністю людини та функціями комп'ютера сформувалася комп'ютерна метафора. Вона стала концептуально-епістемологічною основою правомірності наділення комп'ютера епітетом «інтелектуальний» та зіставлення інтелектуальності людини й «інтелектуальності» комп'ютера. На думку одного з авторів когнітивної теорії метафори Е. МакКормака [8], вона займає центральне місце серед інших метафор, які лежать в основі взаємодії між розумом та мозком.

І. Шемет зазначає, що «мозок – це комп'ютер», тобто інтелект людини уподібнюється «інтелекту» комп'ютера [9].

Комп'ютерна метафора, згідно з Е. МакКормаком, є наочним свідченням успішності інтеракціонального підходу до метафори. В інтеракціональній метафорі обидва її члени підлягають модифікації, бо у вживанні метафоричного виразу «машини думають» не лише машини набувають атрибутів думаючих людських істот, а й «мислителі» – людські істоти –

отримують атрибути комп'ютерів, тобто розум людини описується в термінах комп'ютерних властивостей [8].

Таким чином, ми погоджуємося з думкою дослідника, що комп'ютери подібні до розуму в багатьох відношеннях: вони можуть зберігати дані, запам'ятовувати їх, маніпулювати ними, розпізнавати нові схеми й навіть створювати нові когнітивні схеми. Однак в концепції Е. МакКормака не враховується цілісний процес раціонального творчого мислення, що містить експресивність та емоційність.

З цього приводу вважаємо за необхідне звернутись до точки зору російської дослідниці Т. В. Чернігівської. Вона вказує, що: «комп'ютерна метафора» – це не більше, ніж метафора. На підставі лише одних обчислювальних процедур не можна (та, мабуть, ніколи не вдасться) ні пояснити, ні відтворити принципово важливі особливості психіки та мови – те, що робить людину людиною...». Адаже «те, що просто людині, складно комп'ютеру, і навпаки. Чи може комп'ютер моделювати гумор? Все, що він може – вимагає алгоритму, або сценарію, або перестановок. Чи можна в такий спосіб породити смішне, тобто несподіване? Швидше ні, ніж так...» [10].

Ураховуючи це та зважаючи на факт, що комп'ютер (як основна ознака інформаційного суспільства), створюючись для полегшення життя людини шляхом автоматизації різних сфер її діяльності, одразу набув людських рис: «думає», «спить», «з'їдає», «хворіє» тощо, можемо вивести базову метафору інформаційного суспільства «Інформація – це Людина», яка може бути представлена такими понятійними сферами як «людина біологічна», «людина анатомічна», «людина соціальна», «людина функціональна».

Перша понятійна сфера стосується повного життєвого циклу живого організму від народження до смерті, де основою метафоричного перенесення стає уподібнення характеристик, властивостей, якостей різних видів інформації характеристикам, властивостям та якостям живого організму (зародження, існування, старіння, знищення інформації).

Причиною виникнення метафор другої понятійної сфери «людина анатомічна» є переосмислення будови людського організму, які репрезентуються за допомогою таких понять як частини тіла, зовнішній вигляд, внутрішні органи та системи, аномалії та відхилення в розвитку, хвороби та напасти, а також профілактика й лікування: голова, з головної артерії, потрапити в серце, дійти до мозку, промивати мізки, розтікатися по судинах, підхопити вірус, хворіти, лікувати тощо.

Третя понятійна сфера «людина соціальна» представляє метафоричну модель, яка поєднує інформацію з людиною як членом соціуму: індивід, материнська плата, нове покоління комп'ютерів, ділитися кровною інформацією, дитячий лепет і т. д.

На підставі уподібнення ознаки дії виникають метафори, пов'язані з понятійною сферою «людина функціональна», що є відображенням діяльності

людини. Це такі як: відбір, переміщення, сортування, передавання інформації, захоплення, вплив, утримання даних, вихід із системи.

Отже, можемо постулювати, що понятійна сфера «Людина» є джерелом для створення метафор, а метафорична картина інформаційного суспільства значною мірою антропоцентрична, бо метафора «антропоморфує» соціальну реальність і дозволяє пристосуватись до навколишньої дійсності.

Метафоричні моделі інформаційного суспільства мають різне смислове навантаження й прагматичний потенціал. Для опису сучасного інформаційного суспільства найчастіше використовуються соціальні метафори. Досить часто в них превалюють концептуальні вектори агресивності, жорстокості, небезпеки, суперництва та тривожності, залежності від ненадійних чинників. Серед них: мілітарна («битва за владу», «перша смислова війна у світі»), кримінальна («груповий драка»), ігрова («кулачний бій»), театральна («дешевий фарс»), природна («похолодання у відносинах»). Вони можуть функціонувати одночасно, перетинаючись та доповнюючи одна одну, розгортаючись у когнітивні структури з понятійною сферою «вогонь», «театр», «вузол», «світ тварин / рослин», «болото», «хвороба» тощо.

5. Висновки

У результаті проведеного дослідження можемо постулювати, що будь-яка інформація має два рівні змісту – буквальный та метафоричний. Метафора розглядається як фундаментальна когнітивна операція, яка забезпечує перенесення образних схем з однієї концептуальної сфери до іншої.

Динаміка інформаційних потоків сучасного суспільства спричиняє трансформацію метафоричної картини світу, наслідком чого стає поява чи втрата нових метафоричних концептів, які змінюють образ інформаційного середовища. Для опису сучасного інформаційного суспільства найчастіше використовуються соціальні метафори, аналіз яких засвідчує, що будь-яка інформація сприймається як метафора, оскільки мова підпорядковує людину та суспільство своїм структурам та створює реальність, описуючи навіть неіснуючі речі.

Метафорика інформації не обмежується лише комунікаційними процесами, бо однією зі сфер людської діяльності, де метафора набуває величезного значення, є сфера інформаційних технологій. Через неповну зрозумілість понять та винаходів комп'ютерних технологій пересічними користувачами, фахівці змушені звертатись до об'єктів більш відомих та зрозумілих. Основним завданням розробників інформаційних технологій є наближення їхнього продукту до користувача, що здебільшого є можливим лише за допомогою мови. Отже, інтенсивне впровадження нових інформаційних технологій викликає широке використання метафор для позначення специфічних понять інформаційних технологій, програмного забезпечення, комп'ютерів, послуг, комплектувальних, периферії, носіїв інформації та

ін., використовуючи при цьому найрізноманітніші та глибоко пророблені метафоричні моделі – людина, тварина, війна, транспортний засіб, дорога, їжа, медицина тощо, виконуючи різноманітні функції.

Дослідженням виявлено, що метафорична картина інформаційного суспільства значною мірою антропоцентрична, оскільки метафора «антропоморфус» соціальну реальність і дозволяє пристосуватись до навколишньої дійсності. Зважаючи на часте використання понятійної сфери «Людина» як джерела для творення метафор та ознаки комп'ютера, який реалізує функції, притаманні людині, виведено базову метафору інформаційного суспільства «Інформація – це Людина», яка представлена такими понятійними сферами як «людина біологічна», «людина анатомічна», «людина соціальна», «людина функціональна». Таким чином доведено, що метафора виступає базовим способом представлення інформації, без якої сучасне життя обійтися не може.

Література

1. Чудинов, А. П. Россия в метафорический зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991 – 2000) [Текст]: монография / А. П. Чудинов. – Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 2001. – 238 с.
2. Арутюнова, Н. Д. Метафора и дискурс [Текст] : сборник / Н. Д. Арутюнова. – Теория метафоры. М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
3. Соколов, А. В. О взаимосвязях информатики и библиотековедения / Доклад на 11-м заседании семинара «Методологические проблемы наук об информации» [Электронный ресурс] / А. В. Соколов. – Санкт-Петербург, СПбГУКИ, 2013. – Режим доступа: <http://www.inion.ru/files/File/MPNI>
4. Анкерсмит, Ф.Р. История и тропология: взлет и падение метафоры [Текст] / Ф. Р. Анкерсмит. – М.: Прогресс-традиция, 2003. – 496 с.
5. Овсянникова, В. В. Антропоморфные метафоры в геологическом дискурсе [Текст] / В. В. Овсянникова // Язык и культура. – 2010. – № 1. – С. 48–57.
6. Резанова, З. И. Концептуальные метафорические модели «Человек это мир» и «Мир это человек»: к проблеме обратимости (на материале сибирских русских народных говоров) [Текст] / З. И. Резанова // Актуальные проблемы русистики. Вып. 3: Языковые аспекты регионального существования человека. – Томск: ТГУ, 2006. – С. 287–295.
7. Соценко, И. Г. Образ человека в социокультурном пространстве информационного общества [Текст] : автореф. дис... канд. филос. наук:

спец. 09.00.13 / И. Г. Соценко // Религиоведение, философская антропология, философия культуры. – Ставрополь, 2007. – 22 с.

8. МакКормак, Э. Когнитивная теория метафоры [Текст] : сборник / Э. МакКормак. – Теория метафоры. М.: Прогресс, 1990. – 512 с.

9. Шемет, И.С. От компьютерной метафоры психики к информационной парадигме психологии [Электронный ресурс] / И.С. Шемет. – Доклад на юбилейной конференции «125 лет Московскому психологическому обществу. – Москва, 2010. – Режим доступа: <http://www.shemet.info/go.php?plugin=articles&id=4>

10. Черниговская, Т. В. Язык, мозг и компьютерная метафора [Текст] / Т. В. Черниговская // Человек. – 2007. – № 2. – С. 63–75.

References

1. Chudinov, A. (2001). Russia in the metaphorical mirror: cognitive study political metaphor (1991–2000). Ural. Reg. ped. Univ. Yekaterinburg, 238.
2. Arutyunova, N. (1990). Metaphor and Discourse. Theory of the metafor: Collected. ND Arutyunova. Moscow: Progress, 512.
3. Sokolov, A. (2013). About the interrelation of Informatics and librarianship. The report on the 11th meeting of the seminar "methodological problems of science objects of information». St. Petersburg, SPbHUKY. Available at : <http://www.inion.ru/files/File/MPNI>
4. Ankersmyt, F. (2003). History and tropology: Rise and Fall of the metafor. / Moscow: Progress-Tradition, 496.
5. Ovsyannikova, V. (2010). Anthropomorphic metafors in geological discourse . "Language and Culture". 1, 48–57.
6. Rezanova, Z. (2006). Kontseptual metafor model "Man is the World" and "world is a man ': to the problems' reversibility (on the material Siberian Russians folk's dialects). Actual problems of the rusystyk. Vol. 3 The language aspects of the regions' existence of man. Tomsk: TSU, 287–295.
7. Soschenko, I. (2007). The image of man in sociocultural space in the information society. Religious, philosophical anthropology, Philosophy Culture. Stavropol, 22.
8. McCormack, E. (1990). Cognitive theory of metaphor. Theory of the metafor: Collected. E.McCormack. Moscow: Progress, 512.
9. Shemet, I. (2010). From the computer metaphor of mind to the information paradigm psychology St. Moscow, SPbHUKY. Available at : <http://www.shemet.info/go.php?plugin=articles&id=4>
10. Chernigovskaja, T. (2007). Language, the brain and the computer metaphor . Man., 2, 63–75.

*Рекомендовано до публікації докт. филосов. наук Дрожжиною С. В.,
Дата надходження рукопису 23. 07. 2014 року*

Кобзар Ірина Миколаївна, старший викладач, кафедра українознавства, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, вул. Щорса, 31, м. Донецьк, 83050
Електронна адреса: irinadonn@mail.ru